

Національний університет
водного господарства
та природокористування

Міністерство освіти і науки України

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВОДНОГО
ГОСПОДАРСТВА ТА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ**

Кафедра фінансів та економіки природокористування

06-03-62

**Конспект лекцій
з навчальної дисципліни**

**«ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ»
для студентів напрямів підготовки 6.030504 «Економіка
підприємства», 6.030507 «Маркетинг», 6.030508 «Фінанси і
кредит», 6.030509 «Облік і аудит» денної та заочної форм
навчання**

Рекомендовано
методичною комісією за
напрямом підготовки
6.030508 «Фінанси і
кредит»
протокол №4
від 22.11.2013 р.

Рівне-2014

Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Економіка природокористування» для студентів напрямів підготовки 6.030504 «Економіка підприємства», 6.030507 «Маркетинг», 6.030508 «Фінанси і кредит», 6.030509 «Облік і аудит» денної та заочної форм навчання / Меліхова Т.Л. – Рівне: НУВГП, 2014. – 52 с.

Упорядник: Меліхова Т.Л., к.геогр.н., доцент кафедри фінансів і економіки природокористування.

Відповідальний за випуск: Павлов В.І., д.е.н., професор, зав. кафедрою фінансів і економіки природокористування.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Тема 1. Предмет, метод і завдання дисципліни.....	3
Тема 2. Природно-ресурсний потенціал.....	6
Тема 3. Економічне оцінка природних ресурсів.....	11
Тема 4. Ризики природокористування.....	15
Тема 5. Зміст і механізми формування економічних збитків від забруднення навколишнього середовища.....	19
Тема 6. Ефективність природоохоронних заходів	23
Тема 7. Механізм управління природокористуванням	27
Тема 8. Економічний механізм природокористування.....	32
Тема 9. Платежі за забруднення довкілля	35
Тема 10. Плата за використання природних ресурсів.....	40
Тема 11. Екологізація суспільства, галузі, виробництва.....	45
Список рекомендованої літератури.....	52

Тема 1. ПРЕДМЕТ, МЕТОД І ЗАВДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ

1. Передумови виникнення дисципліни економіка природокористування та сучасні тенденції розвитку.
 2. Предмет, об'єкт, метод дисципліни.
 3. Природоохоронна діяльність та природокористування в Україні.
- Література: [2, 4-6, 8, 9, 11-13, 15-17].

1. Термін «природокористування», адекватно відображаючи досить складний і багатогранний суспільно-природний процес в об'єктивній реальності, далеко не однозначний і під ним розуміють:

- людську діяльність щодо використання сил і ресурсів природи з метою виробництва матеріальних благ та різних послуг, тобто як всезагальний процес праці. В такому розумінні природокористування рівнозначне поняттю «суспільне виробництво», а з урахуванням невиробничої сфери людської діяльності – навіть ширше за нього;

- раціональне використання ресурсів і умов природного середовища, їх відтворення та охорона;

- безпосереднє освоєння, експлуатація, відтворення та охорона природних ресурсів і умов конкретної території (району, окремої країни, групи країн, всього світу);

- освоєння та експлуатація окремих видів природних ресурсів у локальному, регіональному і глобальному масштабах. У такому розумінні термін «природокористування» залежно від виду споживання природного ресурсу часто замінюється галузевими синонімами, без сумніву, вужчими за обсягом – водокористування, лісокористування, землекористування тощо;

- синтетична прикладна наука, що розробляє загальні принципи будь-якої діяльності, пов'язаної з користуванням природою.

Згідно класичного тлумачення під **природокористуванням** розуміють сукупність всіх форм експлуатації природно-ресурсного потенціалу як частини природних ресурсів Землі і прилеглих сфер, в тому числі космосу, які можуть бути використані в господарській діяльності людини за наявних технічних та соціально-економічних можливостей суспільства за умови збереження середовища життя людини. Природокористування може бути:

- прямим;
- ресурсним;
- загальним;
- непрямым;
- комплексно-територіальним;
- спеціальним.

Природокористування, з одного боку, виступає як діяльність, з іншого – як наука. Оскільки природокористування виникло на перетині ряду наук, то його можна розглядати в різних аспектах (економічних, екологічних, медичних тощо). Науковою базою раціонального використання природних ресурсів виступає наука економіка природокористування.

Економіка природокористування як самостійна наука виникла в 70-ті роки минулого століття. Однією з причин її формування вважається загострення ресурсних та екологічних проблем людства у 50 – 60-ті роки минулого століття.

Економіка природокористування – це наука про вибір і прийняття рішень людиною щодо обмежених природних ресурсів та екологічних благ, про різноманітні аспекти взаємодії між якістю навколишнього середовища та економічною діяльністю як окремої людини, так і людських спільнот, про сучасну систему стимулювання раціонального природокористування.

Економіка природокористування виникла на основі інтеграції економічних і екологічних наук щодо питань раціонального природокористування та охорони навколишнього середовища.

2. У сучасних умовах екологічні питання, а також питання раціонального природокористування та відновлення природних ресурсів, включаючи і заходи щодо ресурсозбереження, стосуються всіх підприємств і галузей різної спеціалізації, багаточисельних виробників та споживачів. Відповідно об'єктом природокористування є, насамперед, відкрите системне утворення, яке може бути природного чи природно-антропогенного походження. Природокористування являється основним складовим компонентом економіки природокористування, яка регулює взаємовідносини між соціально-економічним розвитком суспільства і використанням природних ресурсів у господарській діяльності людини. Відповідно *об'єктом економіки природокористування є еколого-економічні системи різного масштабу і рівня (рис.1). Під еколого-економічною системою розуміють взаємопов'язане та взаємообумовлене функціонування суспільного виробництва і природних процесів, визначене в просторі та динамічне в часі.*

Предметом економіки природокористування є дослідження еколого-економічних відносин, які виникають в процесі відтворення природних ресурсів. *Еколого-економічні відносини* – це відносини, які виникають між людьми в процесі природокористування для відтворення природних ресурсів та збереження природних умов системи, екологізації виробництва. Іншими словами еколого-економічні відносини – це такі відносини між людьми в процесі природокористування, які, з одного боку, не порушують екологічну рівновагу, з іншого, враховують економічний підхід до використання природних ресурсів системи.

Рис. 1. Об'єкти економіки природокористування.

Метою економіки природокористування, як науки, є формування теоретичних узагальнень та методичних концепцій забезпечення раціонального природокористування.

Головним завданням економіки природокористування є дослідження природоохоронного механізму функціонування національного господарства в умовах ринкової економіки. Розробка такого механізму повинна враховувати три взаємопов'язані стадії відтворення природних ресурсів:

- відновлення – повернення природного ресурсу до початкового стану або створення штучного аналога;
- експлуатація – використання природного ресурсу в процесах життєдіяльності людини;
- переробка – залучення у виробництво і перетворення природного ресурсу на товар.

Економікою природокористування використовуються такі

методи і підходи дослідження: загальний метод (матеріалістичної діалектики); історичний метод пізнання; системний метод; нормативний метод; економіко-математичний метод; статистичний метод; аналітичний метод; метод експертних оцінок тощо.

3. Недосконалість адміністративно-правового і економіко-фінансового механізмів, низький рівень свідомості та мотиваційного стимулювання природоохоронної діяльності і використання природних ресурсів в Україні стали причиною виникнення ряду проблем природокористування, які спробували об'єднати у такі групи М.А. Хвесик і В.А. Голян: проблеми інституціонального, соціального, фінансового, правового і виробничо-технічного характеру. Дані проблеми обумовили насамперед екстенсивний характер природокористування, який протягом десятиліть у минулому столітті панував у нашій країні.

Для покращення ситуації щодо використання природних ресурсів та їх охорони в розрізі регіону, країни і навіть будь-якої виробничої одиниці необхідно, щоб природокористування стало невід'ємною складовою процесів життя і діяльності людини та суспільства загалом при сприянні адміністративно-правових і фінансово-економічних важелів впливу. Відповідно природокористування варто розглядати як діяльність, рівнозначними складовими якої є використання природно-ресурсного потенціалу та охорона навколишнього середовища.

Нині країна знаходиться в пошуку сучасної моделі раціонального природокористування. Найважливішими функціональними елементами державної системи управління природоохоронною діяльністю є такі складові економічного механізму природокористування та природоохоронної діяльності:

- 1) механізм оподаткування за забруднення довкілля та за спеціальне використання природних ресурсів;
- 2) механізм відшкодування збитків, заподіяних внаслідок порушення законодавства про охорону довкілля;
- 3) система державного бюджетного фінансування природоохоронних заходів.

Тема 2. ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

1. Економічна сутність та класифікація ресурсів.

2. Загальна характеристика мінерально-сировинних ресурсів.
 3. Загальна характеристика земельних ресурсів.
 4. Загальна характеристика водних ресурсів.
 5. Природно-ресурсний потенціал Рівненської області.
- Література: [1, 2, 4-6, 8, 9, 11-13, 15-17].

1. Сукупність усіх природних можливостей – природних ресурсів та природних умов, які використовуються або можуть бути використані при даному рівні розвитку продуктивних сил суспільством формують *природно-ресурсний потенціал*. **Природні умови** – сукупність складових різних сфер Землі, які на даному етапі розвитку суспільства забезпечують умови та особливості існування людської спільноти. **Природні ресурси** – тіла і сили природи, які використовуються і можуть бути використані людьми в процесі їхньої життєдіяльності. Економічні межі між природними ресурсами і природними умовами – відносні. Природні умови і природні ресурси розрізняються не за фізичним чи хімічним складом, а за характером взаємозв'язків з людством. Тому одні й ті ж компоненти природи можуть бути: тільки або ресурсом (корисні копалини), або умовою (повітря), інші – умовою та ресурсом одночасно (ліс, вода).

Природні ресурси відіграють значну роль в економіці будь-якої держави. Забезпеченість природними ресурсами – один з найважливіших економічних показників, що характеризує економічне положення країни. Поряд з працею і капіталом, природні ресурси є також фактором виробництва. Залучення природних ресурсів у суспільне виробництво означає перетворення їх у складову продуктивних сил суспільства, внаслідок чого природні продуктивні сили перетворюються в суспільні продуктивні сили. Нині розрізняють такі групи природних ресурсів:

- *реальні* – використовуються у виробництві на певному рівні розвитку продуктивних сил суспільства;
- *потенційні* – ресурси, які хоча й потрібні суспільству, але не можуть бути залучені у господарський оборот з якихось причин (через недостатню технічну оснащеність).

Крім того, існує *природна класифікація* за відповідністю до того чи іншого елементу природи: - мінеральні ресурси; - земельні ресурси; - водні ресурси; - рослинні і тваринні ресурси.

За екологічними ознаками природні ресурси поділяються на **вичерпні** та **невичерпні** (рис.2).

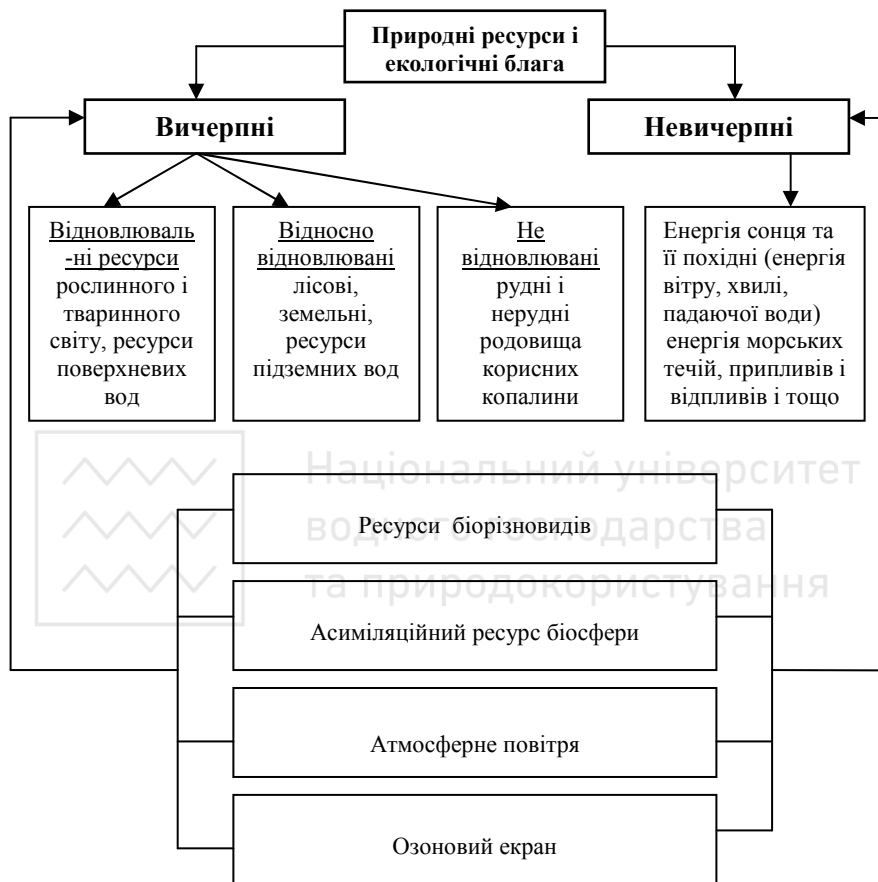

Рис. 2. Класифікація природних ресурсів

Вичерпні ресурси поділяють на:

- *невідновні природні ресурси* характеризуються обмеженими запасами, використовувати їх можна лише раз, оскільки поповнення даних ресурсів на землі практично не можливе, через відсутність умов за яких вони виникли багато мільйонів років тому, або відбувається дуже повільно;
- *відновні* – належать ресурси, які можуть відтворюватись у

природних процесах, підтримуватись у деякій мірі в постійній кількості, що залежить від рівня їх щорічного відтворення та споживання.

До *невичерпних* належать ресурси, які невичерпні як фізичне тіло. Вичерпні і невичерпні ресурси можуть бути:

- заміінними (наприклад: деревину можна замінити металом, метал – пластмасами);
- незамінними (наприклад: атмосферний кисень для дихання, вода для пиття).

2. Мінерально-сировинні ресурси – сукупність усіх корисних копалин суші та світового океану, які використовуються у галузях світового господарства відповідно рівня розвитку продуктивних сил. Вони є національним багатством кожної країни.

Виділяють такі групи мінерально-сировинних ресурсів:

- паливно-енергетичні (нафта, газ, торф, уранові руди);
- рудні ресурси (залізні та марганцеві руди, боксити);
- гірничо-хімічна сировина (фосфорити, солі, сірка);
- природні будівельні матеріали і нерудні корисні копалини (мармур, граніт);
- гідромінеральні ресурси (підземні прісні та мінералізовані води);
- дорогоцінне і напівдорогоцінне каміння.

У межах України розвідано більше 900 видів корисних копалин, що зосереджені більше як у 8000 родовищ. Значні запаси паливних ресурсів в Україні характеризуються різким переважанням у їх структурі твердих видів палива: кам'яного вугілля, горючих сланців і торфу, дефіцитом газоподібних вуглеводнів. Україна багата на рудні корисні копалини. На її території сконцентровано до 20% світових ресурсів марганцевих руд, найбільше яких видобувають в Нікопольському родовищі. Запаси залізних руд становлять 12% від світових і зосереджені у більш ніж 80 родовищах, 60 з яких розташовано в Криворізькому басейні. Україна має певні запаси руд кольорових металів. Територія країни загалом багата на природні будівельні матеріали і нерудні корисні копалини (мармур, граніт), гідромінеральні ресурси.

3. Земельні ресурси – це всі землі, які розташовані на території країни, використовуються або можуть бути використані у різних галузях національного господарства. Загальна площа території нашої держави становить 603,7 млн. га. У структурі земельного фонду переважають сільськогосподарські угіддя, серед яких 78 %

належить орним землям. За цим показником Україна займає перше місце в Європі. Сільськогосподарські угіддя сконцентровані на території нерівномірно. Їх площа зростає від 37% у гірсько-лісовому регіоні Карпат до 90% у степах.

Проте особливе значення має продуктивність земель, яка залежить від природної родючості ґрунтів. У структурі ґрунтового покриву України домінують різновиди чорноземів, поширені майже на 55% площ орних земель, 10% орних земель займають опідзолені й деградовані чорноземи. Найбільші площі сільськогосподарських угідь розташовані в Одеській, Дніпропетровській і Харківській областях, а найменші – в Чернівецькій, Закарпатській та Івано-Франківській. Найбільшу площу орних земель має Дніпропетровська область, а найменшу – Закарпатська.

Одним з найважливіших компонентів земельних ресурсів є *ґрунт* – поверхневий шар земної кори, основною якістю якого є родючість. Ґрунт є відтворюваним природним ресурсом, але для його природного відновлення потрібні сотні років. Тому дуже важливо запобігати деградації ґрунтів, підтримуючи, а при можливості й збільшуючи природну родючість.

4. Водні ресурси – це всі придатні для господарського використання запаси вод певної території, включаючи ґрунтову й атмосферну вологу. Загальні ресурси водних ресурсів України (у середній за водністю рік) становлять близько 94 млрд. м³, з яких доступні для використання 56,2 млрд. м³ на рік. Проте на одного мешканця країни припадає 1 тис.м³ води на рік і Україна належить до країн малозабезпечених водними ресурсами.

Водні ресурси нерівномірно розподілені на території країни. Полісся і передгір'я Карпат характеризуються надмірним перезволоженням, в той час як, Український степ нестачею водних ресурсів. Крім того, поверхневі водні об'єкти характеризуються різним ступенем забрудненості. Основними забруднювачами водних ресурсів залишаються такі галузі промисловості: енергетика, чорна металургія, об'єкти житлово-комунального господарства. Задля збереження і відтворення водних ресурсів потрібно забезпечити збалансоване використання водоресурсного потенціалу басейнів річок; досягнення відповідності обсягів водокористування екологічно допустимим можливостям водоресурсного потенціалу; відновлення порушених і змінених водних

5. Рівненська область характеризується сприятливими кліматичними умовами, значними масивами лісів, річок, озер, джерелами мінеральних вод і лікувальних грязей, що сприяє розвитку рекреації.

Область багата на поверхневі води. Площа, зайнята водними і водогосподарськими об'єктами, становить 150,6 тис. га (7,5% території області), в тому числі під водою – 41,3 тис. га, з них під річками та струмками – 7,6 тис. га, каналами, колекторами та канавами – 20,1 тис. га, озерами та прибережними замкнутими водоймами – 4,6 тис. га, водосховищами, ставками та іншими штучними водоймами 19,0 тис. га, болотами – 107,5 тис. га.

Ґрунтовий покрив області дуже різноманітний: у північній частині поширені малопродуктивні ґрунти (дерново-підзолисті, торф'яні та торфоболотні); на півдні області – продуктивні легко суглинисті, опідзолені сірі, темно- і світло-сірі ґрунти та опідзолені чорноземи.

Рівненська область характеризується високою лісистістю території – 36,5%. У лісах домінують високопродуктивні насадження, з яких 68% припадає на хвойні, 21% приходить на м'яколистяні і 11% – на твердолистяні породи. Лісові масиви на території області розташовані нерівномірно і знаходяться в основному в північних районах. Лісистість в різних районах області коливається: від 5,7% – в Гощанському районі до 57,2% – у Рокитнівському районі. На території області нараховуються 181 природно-заповідний об'єкт, а саме: національний природний парк, природний заповідник, 2 регіональні ландшафтні парки, 67 заказників, 29 пам'яток природи, парк – пам'ятка садово-паркового мистецтва, 80 заповідних урочищ.

На території області обліковується 356 родовищ різноманітних корисних копалин, які представлені 18 видами. З них 115 експлуатуються. Найбільш широко в складі ресурсного потенціалу представлена будівельна мінеральна сировина. Державне значення мають запаси цементної сировини, будівельного каменю, базальтів, облицювального каменю.

Тема 3. ЕКОНОМІЧНА ОЦІНКА ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

1. Необхідність і сутність економічної оцінки природних ресурсів, її об'єкти і критерії.
 2. Методичні підходи до економічного оцінювання природних ресурсів.
 3. Економічна оцінка земельних ресурсів.
- Література: [2, 4-9, 11-13, 15-17].

1. Оцінка природних ресурсів обумовлюється необхідністю:

- точного врахування реальних затрат та вигод за проектами, що вибрані для реалізації. Важливістю врахування всіх екологічних наслідків кожного проекту, з метою розробки заходів щодо забезпечення сталого розвитку суспільства;
- корекції національних рахунків держави з метою включення до них «амортизаційного природного капіталу»;
- здійснювати адекватне цінове регулювання природокористування, спрямоване на стимулювання раціонального використання природних ресурсів, шляхом встановлення ставок оподаткування, що відображають їх реальну вартість.

Економічна оцінка є результатом економічних розрахунків, які відображають у вартісних одиницях національну цінність природних благ, котра визначається шляхом вимірювання ефективності їх відтворення, або це грошовий вираз максимального ефекту, який зумовлюють дані природні ресурси при багатотривалому їх раціональному використанню.

Об'єктом оцінки можуть виступати окремі природні ресурси, так і еколого-економічні системи різного рівня. Суть економічної оцінки природних ресурсів виражається через критерій, який обумовлений виробничими відносинами і дією економічного закону у природокористуванні – максимальний ефект при мінімальних втратах і витратах природних ресурсів. Економічна оцінка природних ресурсів виконує дві основні функції: *облікову і стимулюючу*. *Облікова* полягає в тому, що природний ресурс розглядається як національне багатство. *Стимулююча* – плата за експлуатацію ресурсів різної якості та їх наявність, плата за вилучення, природних ресурси з господарського обороту країни, компенсація збитків за нераціональне природокористування. Дані

функції тісно взаємозв'язані та орієнтують господарський механізм на раціональне природокористування.

2. Розрізняють дві основні концепції економічної оцінки природних ресурсів:

1) *витратна*, в основі якої лежать витрати на освоєння природного ресурсу;

2) *рентна*, яка базується на обчисленні національного ефекту освоєння природного ресурсу.

У *витратній базі* оцінки служать вкладення праці та засобів у відтворення ресурсів. Якість природних благ за таким підходом виступає, як додатковий фактор міри цінності. Так, економічна оцінка 1 га землі за витратною концепцією оцінюється за формулою

$$O = K \left(\frac{Y}{T} : \frac{Y^*}{T^*} \right),$$

де K – середня по країні вартість освоєння 1 га землі в сучасних умовах, грн.;

Y/T і Y^*/T^* – відношення урожайності до затрат на виробництво продукту, відповідно на оцінюваній ділянці та по країні.

Рентна концепція базується на обчисленні диференційної ренти. Найбільш розповсюдженою і загальноприйнятою є методика, згідно з якою диференційна рента визначається як різниця між цінністю продукції, що отримана при експлуатації природного ресурсу, і нормативним рівнем індивідуальних приведених затрат на її виробництво. Цінність продукції визначається за допомогою спеціально вирахованих замикаючих затрат – суспільно-виправданих меж затрат на приріст виробництва відповідної продукції. Економічна оцінка природних ресурсів на основі рентної концепції розраховується за формулою

$$R = Z - S(1 + p)^t, \quad \text{або} \quad R = \max(k \times g(Z - S)),$$

де p^1 – норма прибутку;

k – коефіцієнт, який враховує динаміку у часі показників g , S і Z , а також ефекти знецінення майбутніх затрат і результатів (фактор часу);

g – коефіцієнт продуктивності природних ресурсів (визначається урожайністю с/г культур і розподілом землі між ними, коефіцієнтом

утилізації запасів корисних копалин тощо);

Z – замикаючі (суспільно-виправдані межі затрат на приріст виробництва відповідної продукції) затрати на продукцію, яку виробляють при експлуатації природного ресурсу, грн.;

S – індивідуальні затрати на продукцію, яку отримали при експлуатації природних ресурсів, грн.

Крім того, в економічній літературі виділяють три основні економічні підходи вартісної оцінки природних ресурсів:

➤ *затратний* – полягає в тому, що основною детермінантою визначення вартості природного ресурсу виступають затрати на його розвідку, освоєння, видобуток і транспортування;

➤ *результативний* – базується на тому, яка роль природного ресурсу в створенні додаткової вартості, а визначальним моментом є його пропозиція, попит на нього, а також його рідкість та доступність;

➤ *відтворювальний* – полягає у необхідності визначення величини витрат на відтворення запасів природних ресурсів, які залучені у господарський оборот.

3. Економічна оцінка земель – це оцінка землі як природного ресурсу і засобу виробництва у сільському та лісовому господарствах і як просторового базису в суспільному виробництві за показниками, що характеризують продуктивність земель, ефективність їх використання та дохідність з одиниці площі.

Економічна оцінка земель визначається в умовних кадастрових цінах або у грошовому виразі. Кадастрові ціни – єдині для всієї країни, що забезпечує порівнянність якості земель у межах сільськогосподарського підприємства, між підприємствами у межах району, між районами, областями, регіонами країни. Виділяють загальну і часткову економічну оцінку земель (табл. 1).

Урожайність – показник, який відображає якість землі при вирощуванні сільськогосподарських культур тільки при рівновеликих затратах на одержання урожаю.

Вартість *валової продукції* (ВП) визначається за всіма культурами, з урахуванням площі посіву, врожайності і кадастрової ціни за формулою

$$ВП = P_i \cdot V_i \cdot C_p$$

де P_i – площа посіву окремих культур, га;

Y_i – урожайність культур, ц/га;

C_i – кадастрова ціна, грн./ц.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика загальної та часткової
економічної оцінки земель

Види оцінок	Економічна оцінка земель:	
	загальна	часткова
Характеристика	- передбачає визначення об'єктивних показників родючості та показників, які характеризують ефективність використання землі при досягнутому рівні інтенсивності землеробства	- передбачає визначення ступеня ефективності вирощування конкретних сільськогосподарських культур на різних ґрунтах
Об'єкт оцінки	- рілля, багаторічні насадження, пасовища і сіножаті	- сільськогосподарські культури (зернові, льон, зернобобові тощо)
Показники	- вартість валової продукції, окупність затрат, диференціальний дохід	- урожайність, окупність затрат, диференціальний дохід

Відносним показником економічної оцінки рівня родючості ґрунту за однакових економічних умов господарювання є *окупність затрат*, яка визначається як співвідношення показників валової продукції і затрат на конкретних групах ґрунтів за формулою

$$K = \frac{ВП}{З},$$

де $З$ – затрати минулої уречевленої і живої праці у грошовому вираженні, грн.

Інтегральним узагальнюючим показником оцінки земель, який характеризує відмінності у виході продукції на різноякісних землях є *диференціальний дохід (ДД)* – додаткова частина чистого доходу, яка створюється більш продуктивною працею на землях кращої якості при гірших умовах виробництва і розраховується за формулою

$$ДД = ВП - З + ЧД_n$$

де $ЧД_n$ – необхідний додатковий продукт (нормальний чистий дохід), грн., яка дорівнює 0,15 вартості сукупних основних ($\Phi_{осн}$) і оборотних ($\Phi_{об}$) виробничих фондів.

Економічна оцінка земель дозволяє оцінити ефективність використання земельних угідь; визначити розмір втрат, що завдаються природним ресурсам внаслідок споживання і використання; обґрунтувати ефективність природоохоронних заходів, для відображення цінності даних ресурсів у складі національного багатства країни.

Тема 4. Ризики природокористування

1. Поняття ризику в природокористуванні та його класифікація.
2. Аналіз і оцінка еколого-економічних ризиків.
3. Управління еколого-економічними ризиками.

Література: [4-6, 11-12].

1. Ризик природокористування поєднує в собі насамперед екологічний і економічний ризики. *Екологічний ризик* є кількісним та якісним показником рівня екологічної безпеки. *Економічний ризик* – ймовірність втрат внаслідок випадкового характеру результатів прийнятих господарських рішень або виконуваних дій. Екологічний та економічний ризики мають такі відмінності:

➤ в економіці людина ризикує власним капіталом або капіталом акціонерів, в екології ризикує не суб'єкт господарювання, який приймає рішення, а «треті особи», тобто населення, яке проживає в зоні ризику або в екологічно небезпечних зонах;

➤ економічний ризик переважно піддається математичному розрахунку і носить визначений характер, екологічний ризик завжди невизначений, оскільки, його наслідки багатогранні, мають ланцюгову реакцію, прослідкувати яку досить складно, а часто і неможливо;

➤ несприятливі наслідки економічного ризику проявляються зазвичай зразу або через нетривалий проміжок часу, наслідки екологічного ризику переважно віддалені та можуть проявитися

несподіваним способом;
➤ економічний ризик має стандартний вартісний вираз, екологічний ризик лише порівнюється до вартісного вираження, бо не всі наслідки піддаються оцінці.

Економіка природокористування досліджує ризики, в яких поєднується економічний і екологічний ризики, дані ризики носять переважно галузевий характер. Ймовірність настання ризику і ступінь його небезпеки для довкілля і суб'єкта господарювання оцінюється вже на стадії проектування. Впроваджуються не лише проекти, які несуть максимальний прибуток, а й проекти, які одночасно характеризуються мінімальним ризиком прояву негативної події для підприємця і довкілля. **Ризик природокористування** – ризик, який характеризується ступенем ймовірності настання певної негативної події природного або антропогенного походження в процесі використання і відтворення природних ресурсів з соціальними, екологічними та економічними наслідками і невизначеною величиною збитку.

Найбільш безпечним для людини є нульовий рівень ризику, який характеризується низькою ймовірністю настання і незначними наслідками впливу, які коливаються в межах фонових значень.

2. Визначити ймовірність настання ризиків та їхніх наслідків допомагає поєднання якісного і кількісного аналізів оцінки ризику. Якісний аналіз полягає у визначенні факторів ризику і сфери прояву ризику, одержані інформації про структуру, властивості об'єкта і наявні ризики. На основі якісного аналізу встановлюється об'єктивна картини ризику на певній території, а саме потенційні види ризиків і зони ризиків. Кількісний аналіз оцінює ступінь ризику і визначає припустимий рівень ризику та величину збитків: соціальних, економічних, екологічних.

У багатьох видах діяльності ризик порівнюють не з можливими збитками, а з показниками, що визначають конкретний вид діяльності (недоотримана врожайність певного виду сільськогосподарської продукції, рентабельність, очікуваний доход тощо), а показником оцінки виступає міра та ступінь ризику. Прояв негативного фактора в еколого-економічному ризику супроводжується: матеріальними втратами суб'єкта господарювання, погіршенням здоров'я населення і стану навколишнього середовища.

В ризикових ситуаціях, коли збитки отримані від несприятливих подій співставляються з певними вигодами, наприклад, додатковим прибутком отриманим від використання нової більш небезпечної технології, зекономленими коштами від природоохоронних заходів, виробленим продуктом для міста, регіону, тощо, розрахунок коефіцієнта ризику здійснюється за такою формулою

$$KR = \frac{\text{Середня очікувана величина збитку}}{\text{очікуваний прибуток}},$$

Розрізняють такі значення даного коефіцієнта ризику для різних видів ризику за ступенем ймовірності настання: для нульового ризику прийнятними є значення в межах від 0 до 0,2, для прийнятного ризику - від 0,2 до 0,5, для гранично допустимого або критичного ризику - від 0,5 до 1 і для надзвичайного або недопустимого ризику - понад 1.

Прийнятний ризик для об'єктів підвищеної небезпеки, повинен встановлюватися місцевими органами виконавчої влади. У випадках, коли місцевими радами не встановлений прийнятний ризик для об'єктів підвищеної небезпеки, то користуються рівнями небезпеки наведеними в Методиці визначення ризиків та їх прийнятних рівнів для декларування безпеки об'єктів підвищеної небезпеки від 04.12.2002р. N 637.

Загалом оцінка ризику поєднує ряд методів і здійснюється в такій послідовності:

- ідентифікація ризику;
- оцінка характеру впливу забруднювачів на людину і навколишнє середовище;
- оцінка небезпечності наслідків для людського організму впливів забруднювачів;
- розрахунок загальної величини потенційного збитку.

3. Управління еколого-економічними ризиками розглядають як процес прийняття рішень і здійснення заходів, який спрямований на зниження рівня економічних, соціальних і екологічних втрат об'єктів різного народногосподарського рівня і суспільства загалом, обумовлених погіршенням стану навколишнього середовища. Дана діяльність передбачає визначення переліку можливих заходів і

пов'язана з організаційними змінами, інвестиціями в нове обладнання, фінансовими рішеннями, які спрямовані на зменшення рівня ризику. Управління еколого-економічними ризиками за звичай є складовою системи управління ризиками суб'єктів господарювання. Управління ризиком поєднує ряд методів, засобів, інструментів та охоплює такі етапи:

- 1) передбачення (ідентифікація) еколого-економічних ризиків;
- 2) оцінка ймовірності настання несприятливих подій;
- 3) визначення можливого розміру збитку в наслідок настання несприятливих екологічних подій;
- 4) розробка і реалізація (стратегії) заходів щодо запобігання чи мінімізації пов'язаних з еколого-економічним ризиком втрат;
- 5) контроль і моніторинг за впровадженими заходами захисту від ризику;
- 6) оцінка результативності управління ризиком.

Метою — управління еколого-економічними ризиками є встановлення і підтримання науково обґрунтованого приємливого рівня ризику природокористування при техногенних і природних впливах. Управлінську діяльність зі зниження ризику природокористування та умови її здійснення регулює система заходів, які за своїм складом поділяються на:

- нормативно-правові заходи;
- адміністративні заходи;
- економічні заходи;
- технічні заходи.

Формування оптимального набору заходів, спрямованих на зниження еколого-економічних ризиків, нерозривно пов'язане з їх результативністю щодо досягнення поставленої мети.

Тема 5. ЗМІСТ І МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЗБИТКІВ ВІД ЗАБРУДНЕННЯ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

1. Забруднення як прояв еколого-економічного збитку.
2. Збиток як економічна категорія.
3. Розрахунок збитків від забруднення довкілля.

Література: [2, 4-6, 8-13, 15-17].

1. Вид порушень, що одночасно є наслідком діяльності підприємств та однією з причин втрати прибутку, називається забрудненням.

Забруднення – занесення в середовище чи виникнення в ньому сторонніх речовин, не властивих йому або перевищення в період аналізу природного середньорічного рівня концентрації речовин, енергії чи будь-яких інших агентів понад норму. Основними забруднювачами довкілля є рухомі та стаціонарні джерела.

Серед основних причин порушень навколишнього середовища є:

- безгосподарське використання природних ресурсів;
- безграмотне застосування мінеральних добрив і пестицидів;
- надзвичайно велике антропогенне навантаження на окремі території;

- теплове і радіоактивне забруднення території.

Залежно від природи виникнення забруднення класифікують на: біологічне, фізичне, хімічне.

За об'єктами забруднення класифікують на: забруднення води, атмосфери, ґрунту тощо.

За тривалістю дії забруднення класифікують на: тимчасове, постійне.

За масштабом забруднення класифікують на: глобальні, регіональні, локальні.

Наслідками забруднення є:

- нанесення збитку для майна;
- зниження естетичної цінності ландшафту,
- нанесення збитку для рослинного і тваринного світу;
- шкода для здоров'я людини,
- порушення систем життєзабезпечення на різних рівнях.

Забруднення є натуральним проявом еколого-економічного збитку, наслідком антропогенної діяльності та однією з причин порушення стану навколишнього середовища.

2. Еколого-економічний збиток – це виражені у вартісній формі фактичні та можливі витрати, заподіяні економічним суб'єктам внаслідок екодеструктивного впливу, тобто шкода, додаткові витрати на її компенсацію, упущена вигода тощо. Як економічна категорія, *еколого-економічний збиток* – це різниця між сукупним суспільним продуктом, який міг би бути одержаний в результаті раціонального використання довкілля, і сукупним

суспільним продуктом одержаним при нераціональному його використанні. Сукупний суспільний продукт – це сума матеріальних і духовних благ, створених суспільством за певний час.

Категорія економічний збиток від забруднення довкілля з економічної точки зору розглядається як два види витрат:

1) витрати на попередження (запобігання) впливу забрудненого середовища на реципієнтів:

а) витрати на зменшення викидів,

б) витрати на нейтралізацію викидів, ізоляцію від них реципієнтів;

2) витрати на ліквідацію негативних наслідків, які спричинені впливом забрудненого середовища (власне збитком).

Отже, величина збитку визначається втратами від забруднення навколишнього середовища і витратами на компенсацію негативного впливу дії забруднень. Втрати від забруднення навколишнього середовища поділяються на такі групи:

- економічні втрати;
- соціальні втрати;
- втрата можливостей.

Збитки, які завдаються довкіллю можуть покриватися:

➤ за рахунок підприємств, які забруднюють навколишнє середовище (екологічні податки та штрафи);

➤ за рахунок централізованих доходів країни, або, іншими словами, вони розподіляються на все суспільство.

Економічна оцінка наслідків порушення навколишнього середовища полягає у визначенні загальнодержавних збитків від погіршення його стану і визначенні величини витрат, які необхідні для запобігання даним збиткам. Аналіз еколого-економічного збитку здійснюється в такій послідовності:

1) визначення виду забруднення;

2) визначення вмісту забруднюючих компонентів та тяжкості їхнього впливу на навколишнє середовище, зони поширення забруднення та тривалості впливу;

3) проведення розрахунку величини еколого-економічного збитку, керуючись нормативними методиками.

Тяжкість впливу забруднюючих речовин визначають такі характеристики даних речовин:

- хімічна природа, тобто наскільки вони активні та шкідливі для

певного виду живих організмів;

- концентрація – вміст на одиницю об'єму повітря, води, ґрунту;
- стійкість – тривалість існування у повітрі, воді, ґрунті.

3. Економічному збитку властиві певні особливості, які призводять до методичної складності та трудомісткості його розрахунків, а саме економічна знеособленість і багатоадресність.

Еколого-економічний збиток складається з трьох елементів: *втрачений продукт; недовироблений продукт; компенсаційні витрати*. Відповідно в загальному вигляді економічний збиток від порушення довкілля виражається формулою

$$Y = Y_M + Y_H + Y_K,$$

де Y_M – вартість частини сукупного готового продукту (минулої праці), що втрачається через його пряме руйнування;

Y_H – втрата недовиробленої продукції через забруднення навколишнього середовища;

Y_K – додаткові витрати на ліквідацію наслідків забруднення навколишнього середовища.

Фактори, які формують величину економічного збитку, об'єднують в такі три основні групи: - **впливу**, що характеризують рівень деструктивного впливу на середовище; - **сприйняття**, що визначають кількість об'єктів, які сприймають негативний вплив екодеструктивних процесів; - **стану**, які пов'язані з характеристиками економічної системи і дозволяють здійснювати вартісні оцінки натуральних негативних змін у довкіллі.

Існує декілька підходів до визначення збитків, в яких із різним ступенем повноти враховуються витрати, що виникають внаслідок забруднення середовища та негативних змін його стану.

Відповідно визначення еколого-економічних збитків може здійснюватися за такими напрямками:

- прямих розрахунків втрат – базується на співставленні та аналізові показників впливу ризику природокористування на довкілля в забрудненому та контрольному районі;

- аналітичному (статистичному) методі – поєднанні кореляційного і регресивного методів аналізу впливу різних факторів забрудненого середовища на досліджуваний показник (здоров'я населення, стан рослинності, тощо) або досліджувані показники;

- непрямої емпіричної оцінки збитків від забруднення атмосферного повітря (1) та водних ресурсів (2) здійснюється за формулами

$$Y_{\text{атм}} = \gamma \cdot \sigma \cdot f \cdot M, \quad (1)$$

$$Y_{\text{вод}} = \gamma \cdot \sigma \cdot M, \quad (2)$$

де γ – константа, що показує розмір шкоди, завданої при надходженні в довкілля 1т умовно забрудненої речовини, грн./ум. т;

σ – коефіцієнт відносної небезпеки забруднення атмосфери в межах окремих територій (житлової забудови, промисловості, с/г, угіддя, рекреаційних, лісових тощо), визначається як середньозважена за всією площею забруднення і залежить від різновидів територій, які потрапляють до забрудненої території;

f – коефіцієнт розсіювання домішок, який залежить від фракційного складу і швидкості осідання частинок;

σ – (басейновий коефіцієнт) залежить від господарського значення водного джерела, що піддається впливу забруднення;

M – порівнювана маса усіх забруднюючих речовин, що надходять в навіколишнє середовище від джерела забруднення, ум.т.

Нині в Україні дієвими є такі затверджені поресурсні методики розрахунку розмірів відшкодування збитків від забруднення:

- водних ресурсів (методика затверджена наказом Мінприроди № 767/16783 від 14.08.2009);
- атмосферного повітря (методика затверджена наказом Мінприроди № 48/16064 від 21.01.2009);
- земельних ресурсів (методика затверджена наказом Мінекології №171 від 27.10.1997.

Тема 6. ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРИРОДООХОРОННИХ ЗАХОДІВ

1. Природоохоронні заходи: суть і класифікація.
 2. Визначення ефективності природоохоронних заходів.
 3. Еколого-економічна оцінка проектів.
- Література: [2, 4-6, 8, 9, 11-13, 15-17].

1. Природоохоронні заходи – комплекс дій людини

спрямованих на попередження та послаблення негативного антропогенного впливу на довкілля.

Розрізняють: – *одноцільові заходи* – направлені в основному на зниження забруднення довкілля; – *багатоцільові заходи* – направлені на зниження забруднення навколишнього середовища і на поліпшення економічних результатів діяльності підприємств.

Як показує практика, здійснення природоохоронних заходів це доволі складний процес, який включає стадії: розробки, обґрунтування та впровадження. Не кожен із запропонованих природоохоронних заходів реалізовується на практиці. Це обумовлено рядом причин, основною з яких є економічна доцільність проведення запропонованого заходу. Доцільність природоохоронних заходів характеризують показники ефективності. В основі показників ефективності лежать ефекти від проведення природоохоронних заходів. Ефект будь-якого природоохоронного заходу включає в себе:

- економічний ефект;
- соціальний результат;
- екологічний ефект.

Всі дані результати виражаються у вартісній формі лише з невеликою відмінністю – соціальний та екологічний ефекти напряму в вартісних показниках, так як економічний ефект (*ДЧД*, *ДС* тощо), не виражаються. Внаслідок ймовірності вираження всіх результатів у вартісній формі можна прорахувати загальний ефект природоохоронних заходів, який поряд із приведеними затратами є складовою економічного обґрунтування доцільності проведення природоохоронних заходів та дозволяє визначити ефективність.

Ефективність – це взаємозалежність між вкладеннями і результатами, яка визначається як відношення результатів (доходів) до затрат (витрат), виражених у грошовій формі.

Оцінка ефективності природоохоронних заходів має такі особливості:

- впровадження природоохоронних заходів не завжди супроводжується отриманням прибутку в чистому вигляді (конкретного прибутку);
- природоохоронні заходи зазвичай довгострокові;
- ефект від реалізації даних заходів характеризується накопичувальною і синергетичною дією, яку переважно складно

прорахувати;

➤ результат від проведення заходу не завжди отримує підприємець, який впроваджував природоохоронний захід.

Загальна ефективність природоохоронних заходів визначається внаслідок розрахунків різних видів ефективності: економічної, екологічної та соціальної.

2. Аналіз ефективності природоохоронних заходів здійснюється за допомогою методу аналізу затрат-результатів або ефективності. В основі методу лежить співставлення затрат і результатів природоохоронних заходів. Аналіз затрат-результатів проводиться на основі реальних показників, а для визначення теперішньої вартості стосовно майбутньої застосовується метод дисконтування або компондування. Серед основних показників аналізу виділяють чистий економічний ефект (чистий приведений дохід), загальної економічної ефективності капітальних вкладень, рентабельності інвестицій, внутрішньої норми прибутку заходу.

Показник загальної *економічної ефективності капітальних вкладень* розраховується за формулою

$$E_{ак} = \frac{\sum E_{ij} - C_n}{K_n},$$

де E_{ij} – повний економічний ефект i -того виду від упередження збитків на j -тому об'єкті, грн.;

C_n – річні поточні витрати на обслуговування і утримання основних фондів, які забезпечили даний ефект, грн.;

K_n – капітальні витрати в будівництво фондів природоохоронного призначення, грн.

Капітальні вкладення рахуються ефективними якщо $E_{ак} > E_n$. E_n – нормативний коефіцієнт ефективності капітальних вкладень ($E_n = 0,14$).

Крім вартісних показників для визначенні ефективності природоохоронних заходів використовують натуральний показник. Він розраховується як зниження шкідливих речовин в атмосфері, водному середовищі та ґрунті на одиницю капітальних вкладень, які визвали дані зміни

$$E_c = \frac{\Delta B}{K_n},$$

де ΔB – величина зміни викидів (різниця в обсягах до і після впровадження природоохоронних заходів) шкідливих речовин з урахуванням коефіцієнта шкідливості;

$$\Delta B = \sum K_i (B_{1i} - B_{2i}),$$

де K_i – коефіцієнт шкідливості i -того інгредієнта.

B_{1i} і B_{2i} – величина викидів інгредієнта i -того виду відповідно до і після впровадження природоохоронних заходів.

Чистий економічний ефект природоохоронних заходів ґрунтується на порівнянні витрат на їх здійснення з досягнутими завдяки даним заходам економічними результатами. Даний ефект дозволяє порівнювати варіанти природоохоронних заходів, які неоднакові за своїми економічними і соціальними результатами, а обмеженість ресурсів не дає змогу одночасно провести всі необхідні природоохоронні заходи. Відповідно розрахунок чистого економічного ефекту (чистого приведенного доходу) природоохоронних заходів ґрунтується на різниці дисконтованих за один рік показників доходу (ефекту) та інвестиційних витрат за даним проектом і визначається за формулою

$$ЧЕ = \sum_{t=1}^T B_t \cdot V_t - \sum_{t=1}^T C_t \cdot V_t \rightarrow \max,$$

де B_t – дохід (ефект) в році t ,

V_t – коефіцієнт дисконтування, який визначається за формулою

$$V_t = \frac{1}{(1+r)^{1:t}},$$

C_t – інвестиційні витрати в році t ,

T – тривалість розрахункового періоду,

r – норма дисконту.

Критерієм вибору найкращого заходу є максимальна величина одержаного чистого економічного ефекту.

Для оцінки можливостей інвестицій у природоохоронні заходи застосовують показник похідний від чистого приведеного доходу *рентабельність інвестицій* – відношення дисконтованого доходу (ефекту) або прибутку до дисконтованих інвестиційних витрат

$$E_p = \frac{\sum_{t=1}^T B_t \cdot V_t}{\sum_{t=1}^T C_t \cdot V_t} > 1$$

При виборі варіантів проектів можливих інвестицій найбільш вигідними є інвестиції, які мають чистий прибуток, тобто створюють доходи, що перевищують витрати.

3. Для забезпечення ефективного використання природних ресурсів та не допущення погіршення стану навколишнього середовища будь-які проектні рішення (будівництво нових та реконструкція старих підприємств, будівництво доріг, проведення зрошувальних та осушувальних робіт, перепрофілювання земельних та водних басейнів та ін.) проходять еколого-економічну оцінку. Дана оцінка передбачає:

- забезпечення раціонального природокористування і охорони довкілля;
- дотримання норм і правил рекультивациі земель та збереження родючого шару ґрунту;
- обґрунтування доцільності вибору земельних угідь для проведення меліорації земель;
- оцінку ефективності заходів, що виключають забруднення атмосфери, водойм і ґрунтів шкідливими викидами та скидами;
- обґрунтування санітарно-гігієнічної доцільності спорудження об'єктів;
- аналіз наявних заходів щодо запобігання водної та вітрової ерозії, вторинного засолення, підтоплення і забруднення земель;
- наявності заходів із запобігання забруднення підземних та поверхневих вод шкідливими викидами та скидами;

- експертизу проектів на відповідність вітчизняним та зарубіжним екологічним стандартам.

Еколого-економічна оцінка проектів проводиться в чотири етапи:

- оцінка допустимості будівництва нових та реконструкції діючих підприємств;
- еколого-економічне обґрунтування передбачуваного будівництва нових підприємств;
- мінімізація впливу запроектованого об'єкту на довкілля;
- визначення порівняльного еколого-економічного ефекту капітальних вкладень на будівництво нових і реконструкцію діючих виробничих об'єктів.

Тема 7. МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯМ

1. Управління природокористуванням та його правові основи.
2. Органи управління та контролю за природокористуванням.
3. Система екологічних стандартів і нормативів.

Література: [2, 4-6, 8, 9, 11-13, 15-17].

1. Управління природокористуванням – це виконавчо-розпорядча діяльність, яка пов'язана з організацією, плануванням, прогнозуванням, спостереженням і контролем щодо використання ресурсного потенціалу території для задоволення зростаючих потреб людини при мінімальному впливові на довкілля з метою збереження ресурсного потенціалу території та умов довкілля для майбутніх поколінь. Згідно статті 16 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» управління охороною навколишнього середовища полягає у виконанні таких функцій:

- спостереження і дослідження,
- екологічної експертизи і контролю,
- прогнозування,
- інформування та іншої виконавчо-розпорядчої діяльності.

Під державним регулюванням природокористування розуміють систему адміністративно-правового і економічного механізмів, які використовуються державними органами влади різних рівнів для впливу на процеси використання природних ресурсів у виробничій

діяльності людини, їх відтворення та охорону. Регулювання природокористування охоплює різноманітні інструменти, за допомогою яких держава встановлює вимоги і правила до суб'єктів господарювання щодо раціонального використання і збереження природних ресурсів, а також охорони довкілля. Система організаційно-правового регулювання природокористування охоплює:

- нормативно-правове регулювання природокористування;
- державний і громадський контроль за виконанням природоохоронного законодавства в процесі природокористування;
- еколого-правову відповідальність правопорушників за порушення законодавства про навколишнє середовище;
- сукупність природоохоронних норм і стандартів.

Правові норми природокористування в Україні регламентуються: Конституцією України від 28.06.1996 р.; Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.91 р.; Земельним кодексом від 25.10.01 р.; Кодексом України про надра від 27.07.94 р.; Водним кодексом від 06.06.95 р.; Лісовим кодексом від 21.01.94 р. та іншими нормативно-правовими актами.

2. В Україні створена багаторівнева система управління природокористування: органи загальнодержавного управління (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України), органи спеціального державного управління, органи місцевого самоврядування, громадські організації. Державне управління у галузі охорони навколишнього середовища здійснюють Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, місцеві Ради, державні адміністрації та спеціально уповноважені на те органи.

Верховна Рада України:

- визначає основні напрями державної політики у галузі охорони навколишнього середовища;
- затверджує державні екологічні програми;
- визначає правові основи регулювання відносин в галузі охорони довкілля, в тому числі прийняття рішень щодо обмеження, припинення або зупинення діяльності екологічно небезпечних підприємств;
- встановлює правовий режим зон надзвичайних екологічних ситуацій, статусу потерпілих громадян та порядку оголошення таких зон.

Кабінет Міністрів:

— здійснює реалізацію екологічної політики держави;

— забезпечує розробку державних, міждержавних та регіональних екологічних програм;

— встановлює порядок утворення і використання державного фонду охорони навколишнього середовища;

— визначає порядок розробки та встановлення екологічних нормативів та лімітів;

— встановлює порядок визначення та сплати екологічного податку;

— координує діяльність різних виконавчих органів в сфері природокористування;

— зупиняє або припиняє діяльність підприємств, що порушують екологічне законодавство.

Місцеві Ради (сіл, міст, районів, областей), *державні*, обласні та районні *адміністрації*, міські та сільські голови:

— координують екологічну діяльність всіх підприємств, організацій та установ на підвідомчій території;

— затверджують місцеві екологічні програми;

— дають дозвіл на розміщення на своїй території підприємств;

— видають і скасовують дозволи на використання природних ресурсів місцевого значення;

— здійснюють контроль за дотриманням екологічного законодавства;

— організовують проведення екологічної експертизи;

— організовують вивчення навколишнього середовища;

— створюють резервні фонди для фінансування заходів щодо охорони навколишнього середовища;

— організовують роботу по ліквідації екологічних наслідків аварій.

Спеціальні органи:

Міністерство екології та природних ресурсів є центральним органом виконавчої влади в галузі охорони навколишнього середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, захисту населення та навколишнього середовища від негативного впливу господарської діяльності суб'єктів усіх форм власності. Мінприроди України є юридичною особою, має самостійний баланс, рахунки в установах банків, печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням. Мінприроди України, його територіальні та інші органи

утримуються за рахунок коштів Державного бюджету України. Міністерство підвідомче Кабінету Міністрів України. Рішення Мінприроди, винесені в межах його компетенції, є обов'язковими для виконання всіма міністерствами, об'єднаннями, підприємствами та організаціями.

3. Екологічна стандартизація і нормування проводяться з метою встановлення комплексу обов'язкових норм, правил, вимог щодо охорони навколишнього середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки. Державні стандарти в галузі охорони навколишнього середовища є обов'язковими для виконання і охоплюють: поняття і терміни, режими використання і охорони природних ресурсів, методи контролю за станом навколишнього середовища, вимоги щодо запобігання забруднення довкілля, інші питання пов'язані з охороною навколишнього середовища та використанням природних ресурсів.

Екологічні нормативи встановлюють:

- гранично допустимі викиди та скиди у довкілля забруднюючих хімічних речовин;
- рівні допустимого шкідливого впливу на навколишнє середовище фізичних та біологічних речовин;
- нормативи використання природних ресурсів.

Основу екологічного нормування складають:

- *ГДК* – гранично допустимі концентрації – кількість шкідливої речовини (агента) в одиниці об'єму повітря або води, маси харчових продуктів або ґрунту, на поверхні, наявність якої в даній концентрації при тривалій дії практично не наносить шкоду здоров'ю людини та для її потомства. ГДК визначає Міністерство охорони здоров'я України, а у світі Всесвітня організація охорони здоров'я.

- *ГДВ і ГДС* – гранично допустимі викиди в атмосферу (скиди у водні об'єкти) – кількість шкідливої речовини в одиниці маси, за одиницю часу, наявність якої практично не впливає на стан середовища і не наносить шкоду здоров'ю людині. Дані стандарти встановлюються кожним підприємцем, що здійснює викиди або скиди забруднюючих речовин у довкілля для кожного джерела та узгоджуються з регіональним органом Мінприроди.

- *ОБРВ* – орієнтовно безпечні рівні впливу – рівень навантаження на еколого-економічну систему, під впливом якого

відхилення від нормального стану не перевищуватиме природних коливань і не спричинятиме небажаних змін стану системи;

- *тимчасово погоджені викиди і скиди* – тимчасово допустима кількість маловідомої шкідливої речовини, яка визначена розрахунковим шляхом, наявність якої в одиниці об'єму або повітря не впливає на стан системи і здоров'я людини;

- *ліміти використання природних ресурсів, викидів і скидів* - максимально можлива кількість природних ресурсів, яка дозволена до використання без шкоди для даного виду природного ресурсу та для системи в цілому, або максимально можлива кількість викиду, скиду, яка не спричинить екодеструктивні зміни в системі та для здоров'я людини.

Норми ГДК і ОБРВ є єдиними для всієї території України.

Тимчасово погоджені викиди і скиди – встановлюються для речовин про які ще не має достатньої інформації, шляхом розрахунків, як правило, терміном на 2-3 роки.

Тема 8. ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

1. Економічний механізм природокористування: складові, показники.

2. Економічний інструментарій: роль у системі товарно-грошових відносин.

3. Різновиди еколого-економічних інструментів.

Література: [2, 4-6, 8, 9, 11-13, 15-17].

1. Економічний механізм природокористування – інститутів, методів і форм господарювання, які забезпечують екологічну безпеку і стимулюють людину, суспільство до дотримання екологічного законодавства в процесі природокористування. Даний механізм є основою регулювання товарно-грошових відносин в країні, в тому числі в природоохоронній сфері та включає такі основні компоненти:

➤ *правові основи* здійснення економічної діяльності (права, обов'язки, ліцензії, обмеження, процедури та ін.);

➤ *систему відносин власності* на основні засоби виробництва;

➤ *організаційну структуру економіки*, тобто систему зв'язків,

що формує економічні відносини між суб'єктами господарювання по вертикалі та горизонталі;

➤ *систему суспільних інструментів* (традиції, моральні засади, порядки, звичаї, духовні цінності), що формують соціально-інформаційне поле економічної активності;

➤ *економічні інструменти* – засоби (методи, важелі) зміни фінансового стану економічних суб'єктів. За допомогою економічних інструментів можна, впливаючи на спонукальні мотиви діяльності суб'єктів господарювання, регулювати товарно-грошові відносини на рівні підприємства, території, національної економіки і навіть транснаціональних систем. В сфері природокористування дані інструменти набувають екологічного характеру та регулюють систему товарно-грошових відносин в ній. Формуються вони на основі *еколого-економічних ставок* – це питомі економічні показники (тарифи, частки, процентні нормативи), що враховують дію або вплив екологічних факторів та забезпечують реалізацію економічних інструментів (системи цін і платежів, умов одержання прибутку тощо).

Еколого-економічні ставки разом з еколого-економічними оцінками формують *еколого-економічні показники* – показники, що характеризують різні сторони використання природних ресурсів.

Еколого-економічні оцінки – це види економічних показників, що характеризують зміну параметрів господарської діяльності економічних суб'єктів (витрати, доходи), у відповідь на процеси використання природних благ або впливу на компоненти середовища. Завдання даних оцінок – з максимальним ступенем вірогідності охарактеризувати, яким чином пов'язані з використанням природних ресурсів процеси, що відбуваються в еколого-економічних системах, як вони впливають на вартісні показники діяльності економічних суб'єктів. Оцінки використовуються для обґрунтування варіантів соціально-економічного розвитку продуктивних сил чи базових технологій.

2. Методами, важелями впливу на економічний стан суб'єктів природокористування є еколого-економічні інструменти, які застосовуються з метою орієнтації діяльності суб'єктів природокористування в екологічно сприятливому напрямку. У системі товарно-грошових відносин за допомогою еколого-економічних інструментів здійснюється вплив на головні

спонукальні мотиви діяльності господарських об'єктів – їх економічні інтереси. Економічні інструменти спонукають людину до раціонального природокористування через:

➤ **ціни за ресурси** – верхня межа якої відображає ту вигоду, що сподівається отримати з даного товару споживач (при достатній платоспроможності), нижньою межею – витрати виробництва і продажу даного ресурсу (ціни за сировину, матеріали, енергію; платежі за право користуватися землею, водою, лісом та іншими природними ресурсами; збори за забруднення тощо). Відповідно, *основна екологічна функція* ціни за ресурс – *обмежувальна* – обмежує можливу кількість ресурсів для споживання та величину шкідливих (екодеструктивних) впливів на навколишнє середовище;

➤ **економічні вигоди** від використання природних ресурсів отримуються через додатковий дохід чи одержання певних переваг, які можна буде втілити в додатковий дохід. Формуються дані вигоди під впливом трьох груп факторів:

- внутрішньої здатності економічного суб'єкта отримати максимум вигоди від використання природного ресурсу;

- природними властивостями даного ресурсу;

- умовами ринкового середовища для економічного суб'єкта (ціни на первинні ресурси, можливість встановлювати ціни на свою продукцію, перерозподільна система (податки, платежі, пільги). *Основна функція економічної вигоди – мотиваційна;*

➤ **перерозподільні платежі / виплати**, тобто система вилучення частини коштів у одних економічних суб'єктів з метою передачі їх іншим економічним суб'єктам. Дані інструменти виконують *функції еколого-економічної і еколого-соціальної корекції*.

Економічний інструментарій вважається єдиним засобом, який дозволяє забезпечити надходження фінансових ресурсів в обсягах, необхідних для ліквідації наслідків забруднення навколишнього середовища та забезпечити відтворення природних ресурсів.

3. На жаль класифікація еколого-економічних інструментів в стадії розробки. Сьогодні в залежності від особливостей і характеру застосування еколого-економічні інструменти розрізняються за такими найсуттєвішими ознаками:

1) *механізмом реалізації*:

- адміністративний перерозподіл коштів (штрафи і субсидії, дотації),

- фінансові трансфери (податки, платежі, кредити, виплати),

- вільні ринкові механізми перерозподілу коштів,

- сприяння на ринку – через застосування не грошових форм підтримки економічних суб'єктів (нагородження спеціальними знаками, безплатна реклама);

2) *природою впливу на економічні інтереси суб'єкта:*

- інструменти, спрямовані на вилучення доходів (штрафи, збори),

- інструменти, спрямовані на збільшення доходу (субсидії, податкові та кредитні пільги);

3) *критеріальною базою розрахунку ставок:*

- економічні показники, які характеризують економічний стан суб'єкта господарювання та їх можливу поведінку у відповідь на зміну будь-якого параметру системи (ціни, ставки податків, платежі);

- еколого-економічні оцінки, що характеризують ті економічні показники, які пов'язані з використанням природних факторів чи зі зміною стану природного середовища.

4) *вихідним принципом впливу на ключові групи економічних суб'єктів:*

- принцип „забруднювач сплачує” (застосовується коли існують технічні можливості виробництва продукції без шкідливого впливу на довкілля, або існує можливість суттєвого її зниження);

- принцип „споживач сплачує” (застосовується коли не існує можливості виробництва продукції без екодеструктивних процесів);

- принцип „усе суспільство сплачує” (витрати на екологічні цілі здійснюються на солідарній основі, за рахунок коштів платників податків).

5) *формою інструмента:* податки, податкові пільги, акциз, мито, плата, платежі, збори, штраф, субсидія, дотація, грант, виплати, кредити, прискорена амортизація, цінові інструменти, страхування.

Загалом еколого-економічні інструменти умовно об'єднують у такі дві групи:

1) *фінансово-кредитні інструменти* (фонди охорони навколишнього середовища і фонди відтворення природних ресурсів, пільгове кредитування природоохоронних заходів, екологічний фонд, позики, субсидії, субвенції, екологічні податки і податкові пільги, екологічне страхування, премія, винагорода);

2) *ринкові інструменти* (ринкові ціни на природні ресурси,

механізм купівлі-продажу квот на забруднення і на добування природних ресурсів, лізинг, прямі ринкові переговори, добровільні ринкові угоди).

Еколого-економічні інструменти являються дієвими важелями впливу на діяльність суб'єктів природокористування.

Тема 9. ПЛАТЕЖІ ЗА ЗАБРУДНЕННЯ ДОВКІЛЛЯ

1. Екологічний податок.
2. Збори за забруднення атмосфери.
3. Збори за забруднення водних об'єктів.
4. Збори за розміщення відходів.

Література: [2, 4-6, 8, 9, 11-17].

1. Екологічний податок – загальнодержавний обов'язковий платіж, що справляється з фактичних обсягів викидів у атмосферне повітря, скидів у водні об'єкти забруднюючих речовин, розміщення відходів, фактичного обсягу радіоактивних відходів, що тимчасово зберігаються їх виробниками, фактичного обсягу утворених радіоактивних відходів та з фактичного обсягу радіоактивних відходів, накопичених до 1 квітня 2009 року.

Екоподаток належить до загальнодержавних податків, який сприяє реалізації принципу «забруднювач платить», шляхом стимулювання споживачів і виробників до екологічно приємної діяльності. Даний податок зараховується до державного і місцевих бюджетів у співвідношенні відповідно до Бюджетного кодексу України. Платниками екоподатку на території України і в межах її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони є суб'єкти господарювання, юридичні особи, які не провадять господарську (підприємницьку) діяльність, бюджетні установи, громадські та інші підприємства, установи та організації, постійні представництва нерезидентів, включаючи тих, що виконують агентські (представницькі) функції стосовно таких нерезидентів або їх засновників, які під час провадження діяльності здійснюють:

- викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення;
- викиди забруднюючих речовин в атмосферу пересувними джерелами забруднення незалежно від місця використання ними

палива;

- скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти;
- розміщення відходів у спеціально відведених для цього місцях чи на об'єктах, крім розміщення окремих, видів відходів як вторинної сировини;
- утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені);
- тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад установлений особливими умовами ліцензії строк.

Екологічний податок об'єднує такі основні елементи:

- порядок вилучення коштів в економічних суб'єктів;
- ставки податку, які встановлюють величину збору за одиницю шкідливого впливу на довкілля;
- фактичну масу надходження забруднюючих речовин у довкілля і допустимі межі порушення середовища, в межах отриманих дозволів з віднесенням даних платежів на витрати підприємства.

2. В Україні функціонує два види податків за викиди в атмосферу, а саме: стаціонарними і пересувними джерелами забруднення. Екоподаток за викиди забруднюючих речовин в атмосферу базується на фактичній масі викиду забруднюючої речовини в атмосферу для стаціонарних джерел забруднення і на фактичній масі використаного палива для пересувних джерел забруднення.

Екоподаток за викиди забруднюючих речовин в атмосферу пересувними джерелами забруднення з 01.01.11 р. включається до складу ціни на паливо. Відповідно платниками екоподатку за викиди забруднюючих речовин в атмосферу пересувними джерелами забруднення є як громадяни України, так й іноземці та особи без громадянства. Розмір податку за викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря обчислюються платниками податку і податковими агентами самостійно щокварталу, виходячи з фактичних обсягів викидів (для стаціонарних джерел забруднення) або виходячи з кількості фактично реалізованого палива (для пересувних джерел забруднення), і розраховується за формулою

$$\Pi_{\text{вс}} = \sum_{i=1}^n (M_i \cdot H_{ni}),$$

де M_i – фактичний обсяг викиду i -тої забруднюючої речовини, т;

H_{ni} – ставка податку в поточному році за тону i -тої забруднюючої речовини, грн.

Платник екоподатку, який при провадженні господарської діяльності здійснює різні види забруднення навколишнього природного середовища та/або забруднення різними видами забруднюючих речовин, зобов'язаний визначати суму податку окремо за кожним видом забруднення та/або за кожним видом забруднюючої речовини. Платники екоподатку за викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення сплачують за місцем розміщення джерел забруднення, а податкові агенти сплачують екоподаток за місцем знаходження пунктів продажу палива.

3. Сума екоподатку, який справляється за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти (Π_c), обчислюються платниками самостійно щокварталу з наростаючим підсумком, виходячи з фактичних обсягів скидів, ставок податку та коригуючих коефіцієнтів за формулою

$$\Pi_c = \sum_{i=1}^n (M_i \cdot H_{ni} \cdot K_{oc}),$$

де M_i – маса скиду i -тої забруднюючої речовини, т;

H_{ni} – ставки податку в поточному році за тону i -того виду забруднюючої речовини, грн.;

K_{oc} – коефіцієнт, що дорівнює 1,5 і застосовується у разі скидання забруднюючих речовин у ставки і озера (в іншому випадку коефіцієнт дорівнює 1).

При скиданні у водні об'єкти невідомої речовини застосовується ставка податку встановлена для речовин з найменшою величиною гранично дозволеної концентрації або орієнтовно безпечного рівня впливу на довкілля.

4. Екоподаток за розміщення відходів сплачується підприємствами, які розміщують відходи у спеціально відведених для цього місцях чи на об'єктах, які не виключають часткового забруднення довкілля. За розміщення деяких надзвичайно небезпечних відходів встановлені окремі ставки податку, а саме:

- обладнання та приладів, що містять ртуть, елементи з іонізуючим випромінюванням – 548,47 гривень за одиницю;
- люмінесцентних ламп – 9,54 гривень за одиницю.

Загалом ставки податку за розміщення відходів встановлені залежно від класу небезпеки та рівня небезпечності відходів. При розміщенні відходів, на які не встановлено клас небезпеки, застосовують ставку податку, встановлену за розміщення відходів I класу небезпеки. Суми податку, який справляється за розміщення відходів, обчислюються платниками самостійно щокварталу з наростаючим підсумком виходячи з фактичних обсягів розміщення відходів, ставок податку та коригуючих коефіцієнтів за формулою

$$\Pi_{pv} = \sum_{i=1}^n (M_i \cdot H_{ni} \cdot K_T \cdot K_O),$$

де H_{ni} – ставки податку в поточному році за тону і-того виду відходів, грн.;

M_i – маса відходів і-того виду, т;

K_T – коригуючий коефіцієнт, який враховує розташування місця розміщення відходів (табл. 2);

K_O – коригуючий коефіцієнт, що дорівнює 3 і застосовується у разі розміщення відходів на звалищах, які не забезпечують повного виключення забруднення довкілля.

Таблиця 2

Значення коефіцієнта розташування зони розміщення відходів у природному середовищі

Місце розміщення відходів	Км
1. В адміністративних межах населених пунктів або на відстані менше 3 км від них	3,0
2. За межами населених пунктів (на відстані більше 3 км від їх меж)	1,0

Якщо у плановому році підприємство не має джерел забруднення або не планує здійснення викидів, розміщення відходів, скидів забруднюючих речовин, то воно повинне подати до податкового органу за місцем своєї реєстрації та/або розташування джерел забруднення заяву про відсутність у даному році об'єкта обкладення екоподатком. У разі неподання такої заяви підприємству потрібно буде щокварталу подавати декларації із

прочерками. За неподання чи несвоєчасне їх подання до підприємства будуть застосовані штрафні санкції в розмірі 170 грн, а при повторному порушенні – 1 020 грн. за кожне таке порушення.

Тема 10. ПЛАТА ЗА ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

1. Платежі (збори) за використання природних ресурсів та порядок їх розрахунку.

2. Плата за використання земельних ресурсів.
 3. Плата за використання водних ресурсів.
 4. Плата за надра.
 5. Плата за біологічні ресурси.
 6. Розподіл зборів за використання природних ресурсів
- Література: [2, 4-6, 8, 9, 11-17].

1. Збори за використання природних ресурсів формуються на основі таких елементів:

- ліцензій на споживання природних ресурсів;
- нормативів використання природних ресурсів;
- порядку стягнення зборів за використання природних ресурсів;
- ставок зборів за використання природних ресурсів;
- системи розподілу коштів зібраних за використання природних ресурсів між різними рівнями господарювання.

Оподаткування земельних ділянок базується на нормативній грошовій оцінці з урахуванням коефіцієнта індексації. В податковій системі встановлені ставки податку для різних типів землекористування.

За використання земель сільськогосподарського призначення встановлена річна ставка земельного податку від вартості 1 га сільськогосподарських угідь, а саме:

- для ріллі, козовиць, і пасовищ – 0,1;
- для багаторічних насаджень – 0,03.

За використання земель населених пунктів річна ставка земельного податку встановлена в розмірі 1 % від її грошової оцінки.

Для населених пунктів, де не визначена плата за землю ставки земельного податку встановлені в гривнях за одиницю площі (м²) (табл. 3). Дана вартість піддається коригуванню в залежності від типу населеного пункту, а для курортних міст і місцярозташування.

Податок за земельні ділянки (в межах населених пунктів)

зайняті житловим фондом, дачно-будівельними та садівницькими товариствами, кооперативами та індивідуальними гаражами, а також за земельні ділянки, надані для потреб сільськогосподарського виробництва, водного та лісового господарства, які зайняті виробничими, культурно-побутовими, господарськими та іншими будівлями і спорудами, справляються у розмірі 3 % від суми податку за використання земель населених пунктів. Ставка податку за використання земель розташованих за межами населених пунктів зайнятих: підприємствами промисловості, транспорту, зв'язку та енергетики встановлюється в розмірі 5 %; залізничним транспортом та військовими формуваннями, які не утримуються повністю за рахунок бюджетних коштів та підрозділів ЗСУ, які здійснюють господарську діяльність – 0,02 %; промисловими підприємствами деградованих земель – 0,03 % від нормативної грошової оцінки 1 га ріллі по області.

Таблиця 3

Ставки податку за земельні ділянки, нормативну грошову оцінку яких не проведено

Групи населених пунктів з чисельністю населення, тис. осіб	Ставки податку, грн./м ²	Коефіцієнт, що застосовується у містах Києві, Сімферополі, Севастополі та містах обласного значення
до 3	0,24	
від 3 до 10	0,48	
від 10 до 20	0,77	
від 20 до 50	1,2	1,2
від 50 до 100	1,44	1,4
від 100 до 250	1,68	1,6
від 250 до 500	1,92	2,0
від 500 до 1000	2,4	2,5
від 1000 і більше	3,36	3,0

Ставка податку за використання земель розташованих за межами населених пунктів зайнятих підприємствами промисловості, транспорту, зв'язку та енергетики встановлюється в розмірі 5 %; зайнятих залізничним транспортом та військовими формуваннями, які не утримуються повністю за рахунок бюджетних коштів та

підрозділів ЗСУ, які здійснюють господарську діяльність – 0,02 %; зайнятих промисловими підприємствами деградованих земель – 0,03 % від нормативної грошової оцінки 1 га ріллі по області.

Податок за земельні ділянки в межах населених пунктів на територіях та об'єктах *природоохоронного*, оздоровчого та рекреаційного призначення, які використовуються не за призначенням справляються у *п'ятикратному розмірі* від суми податку за використання земель населених пунктів. Податок за земельні ділянки в межах населених пунктів на територіях та об'єктах *історико-культурного* призначення, які використовуються не за призначенням розраховується із застосуванням коефіцієнтів (для об'єктів міжнародного значення – 7,5, загальнодержавного значення – 3,75, місцевого значення – 1,5).

Ставка податку за 1 га несільськогосподарських земель, розташованих за межами населених пунктів, грошову оцінку яких не проведено, зайнятих господарськими будівлями та садівницькими товариствами встановлюється в розмірі 5 % від нормативної грошової оцінки 1 га ріллі по області.

Ставка податку за ділянки водного фонду та землі лісгосподарського призначення розміщені за межами населених пунктів, які зайняті виробничими, культурно-побутовими, господарськими та іншими будівлями і спорудами становить 5 % від грошової оцінки ріллі по області.

Ставки податку за земельні ділянки, передані у власність або надані в користування на землях природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення, розташованих за межами населених пунктів, становлять 5 % від грошової оцінки ріллі по області.

Місцевим радам надано право встановлювати пільги щодо земельного податку на відповідній території за рахунок коштів, що зараховуються до відповідних місцевих бюджетів.

2. Користувачами надр можуть бути підприємства та громадяни України, які отримали на це спеціальний дозвіл. Плата за користування надрами справляється у вигляді:

- плати за користування надрами для видобування корисних копалин;
- плати за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобування корисних копалин.

Базою оподаткування є вартість видобутих у звітному періоді корисних копалин, яка окремо обчислюється для кожного виду корисної копалини, для кожної ділянки надр на базових умовах поставки. Плата справляється за одиницю видобутої корисної копалини, для яких встановлені абсолютні ставки, або у відсотках до вартості видобутого природного ресурсу. До даних ставок застосовуються коригуючі коефіцієнти:

- 0,5 – для позабалансових запасів корисних копалин;
- 0,5 – для корисних копалин видобутих з техногенних родовищ;
- 2 – при видобуванні піщано-гравійної сировини з акваторії морів, водосховищ, річок та їх заплавів;
- 0,85 – при видобуванні вуглекислих мінеральних вод із свердловин, що не обладнані стаціонарними газовідловлювачами;
- 0,01 – при видобуванні запасів з родовищ, які визнані дотаційними;
- 0,7 – при видобуванні запасів корисних копалин платником, який провів геологічне вивчення надр за власні кошти.

Розмір плати за використання підземного простору для зберігання товарів та ведення господарської діяльності справляється в гривнях за одиницю об'єму або площі підземного простору.

Податкову декларацію подають протягом 40 календарних днів після закінчення звітного кварталу, а сплачують плату протягом 10 днів після граничного терміну здачі податкового розрахунку.

3. Спеціальне водокористування є платним. Ставки збору встановлені: за використання поверхневих прісних вод за 100 м³ води диференційовано для кожної річки, а для підземних прісних вод за 100 м³ води диференційовано для кожної області.

Збір обчислюється виходячи з фактичних обсягів використаної води на підставі даних первинного обліку:

- для потреб гідроенергетики встановлені за 10 000 м³ води, пропущеної через турбіни. З гідроакумуючих станцій збір не справляється;
- для потреб водного транспорту: вантажними самохідними і несамохідними суднами – виходячи з тоннаж-доби, а пасажирськими суднами – виходячи з місця-доби.

До ставок збору житлово-комунальних підприємств застосовується коефіцієнт 0,3.

Не справляється збір за воду при використанні її для

протипожежних потреб, благоустрою міст, пилозаглушення у шахтах та кар'єрах, наукових досліджень, для реабілітації, лікування та оздоровлення інвалідів.

Податкові декларації збору подаються до органу ДПС протягом 40 днів після закінчення звітного кварталу, а сплачується збір протягом 10 днів після закінчення граничного терміну здачі декларації. За перевищення річного ліміту використання води збір сплачується в п'ятикратному розмірі.

4. Спеціальне використання лісових ресурсів, крім розміщення пасік – платне. В основі визначення розміру збору покладена загальна кількість фактично заготовленої деревини під час її відпуску та фактичний обсяг використаних лісових ресурсів, ставка збору за одиницю об'єму деревини або маси використаних лісових ресурсів. Збір за спеціальне використання лісових ресурсів регулюється ставками, які встановлені за заготівлю основної та неосновної деревини. При обчисленні ставки збору за заготівлю деревини враховуються такі характеристики:

- 1) порода деревини;
- 2) пояс лісу.

Всі ліси України поділяються на два пояси:

- перший – всі ліси, крім тих, які зазначені в п. 2;
- другий – ліси Закарпатської, Івано-Франківської, Чернівецької та гірської частини Львівської області. Тут ставки в середньому на 15 % нижчі ніж для першого поясу.

Залежно від відстані лісосіки до пункту вивозу ліси поділяються на 5 розрядів: 1-й – до 10 км; 2-й - 10,1 – 25 км; 3-й – 25,1- 40 км; 4-й – 40,1 – 60 км; 5-й – 60,1 км і більше. Зазначені відстані корегуються на: 1,10 (для лісів з рівнинним рельєфом); 1,25 (для лісів з горбистим рельєфом та площі яких понад 30 % зайняті болотами); 1,5 (для лісів з гірським рельєфом).

Ставки встановлюються за кожною лісовою породою в залежності від розміру деревини. За розміром деревина поділяється на 3 групи:

- велика – відрізки стовбура діаметром від 25 см у верхньому перерізі без кори;
- середня – діаметром від 13 см до 24 см;
- дрібна від 3 до 12 см.
- некондиційна, «дров'яна» деревина.

Звітний період розрахунку збору за спеціальне використання лісових ресурсів квартал.

6. Право на полювання мають громадяни, які досягли 18-го віку.

Документами, які дають на право полювання є посвідчення мисливця, контрольна картка обліку добутої дичини і порушень правил полювання з відміткою про сплату державного мита, дозвіл на добування мисливських тварин (ліцензія або відстрільна картка), а також дозвіл на користування мисливською зброєю. Контрольна картка діє протягом одного мисливського сезону.

Добування парнокопитних тварин, ведмеда, куниці, норки, тхора, бобра, нутрії, ондатри, бабака і білки здійснюється відповідно до лімітів, що затверджуються на мисливський сезон Міністерством екології та природних ресурсів за поданням Державного агентства України лісових ресурсів. Для полювання на даних тварин потрібна ліцензія.

Добування інших тварин регулюється нормами відстрілу, які встановлюють на мисливський сезон державними управліннями лісового господарства АР Крим та областей за погодженням з департаментами Мінприроди. Для полювання на них (пернату дичину, кроля дикого, зайця, єнотовидного собаку, вовка та лисицю) потрібна відстрільна картка. За відстрільними картками можна відстрілювати встановлену кількість особин в день.

Вилів диких тварин з метою їх спеціального використання дозволяється в межах доведених підприємствам, організаціям і регулюється Постановою Кабінету Міністрів України від 25.01.1996 року, № 123 та Постановою Кабінету Міністрів України від 07.02.2000 року № 231.

7. Радіочастотний ресурс – це частина радіочастотного спектра, придатна для передавання та/або приймання електромагнітної енергії радіоелектронними засобами, і яку можливо використовувати на території України або за її межами відповідно до законів України та міжнародного права, а також виділених для України частотно-орбітальних позиціях. Збір сплачується з дати отримання ліцензії, виходячи з виду радіозв'язку, розміру встановлених ставок та ширини смуги радіочастот по кожному регіону окремо. Розмір ставок за користування радіочастотним ресурсом залежить від виду радіозв'язку та діапазону радіочастот і обчислюється у гривнях за 1 МГц смуги радіочастот на місяць.

Тема 11. ЕКОЛОГІЗАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА, ГАЛУЗІ, ВИРОБНИЦТВА

1. Екологічна безпека і екологізація виробництва, галузі.
2. Інфраструктура екологічної безпеки виробництва.
3. Управління екологізацією економіки.
4. Екологічний маркетинг.
5. Екологічний облік, екологічний аудит і екологічне страхування.

Література [2, 4-6, 8, 9, 11-13, 15-17].

1. *Екологічна безпека* – неконтрольована ймовірність змін середовища життєдіяльності людини внаслідок її господарської діяльності, яка спричинила аварії, катастрофи чи порушила рівновагу природно-антропогенної або природної системи.

Гарантією екологічної безпеки є додержання екологічних вимог у промисловості, будівництві, на транспорті, в сільському господарстві, при проведенні наукових досліджень, а також при розміщенні і розвитку населених пунктів. Знизити ризик неконтрольованої ймовірності змін середовища життєдіяльності людини внаслідок її господарської діяльності допомагає екологізація виробництва.

Екологізація – це зменшення інтегрального екодеструктивного впливу процесів виробництва та споживання одиниці продукції на людину і суспільство загалом.

Інтегральний екодеструктивний вплив – це приведені до єдиної критеріальної основи результати негативних наслідків впливу процесів виробництва та споживання предметів і послуг на людину.

Основні цілі екологізації:

- зниження ресурсомісткості продукції;
- зміна екологічно несприятливих техпроцесів;
- перепрофілювання підприємств;
- реструктуризація економіки.

Рис. 3. Передумови екологізації виробничих чинників.

Екологічне виробництво – це виробництво, яке випускає екологічно чисту продукцію, не завдає шкоди довкіллю, бо виробничі процеси здійснюються за безвідходними або маловідходними технологічними циклами.

Економічні і технологічні передумови формують групу передумов «достатності».

Основні стадії екологічної трансформації виробництва переплітаються з етапами екологізації:

- розвиток екологічного обладнання – очисних споруд;
- екологічно обумовлене удосконалення технологій – маловідходних технологій;
- підвищення ефективності складових життєвого циклу виробів і послуг – тотальної ефективності;
- виробництво товарів, що обслуговують принципово новий стиль життя – екологізації стилю життя.

2. У формуванні інфраструктури екологічного ринку виділяють такі рівні:

- локальний – підприємство, корпорація включає системи екологічного менеджменту й аудиту, спеціалізовані підрозділи щодо відтворення й охороні довкілля, екологічного маркетингу;
- регіональний включає спеціалізовані підприємства і служби екологічного контролю в регіоні, недержавні об'єднання підприємств, в тому числі екологічні;

— національний складається з об'єднань і служб для вирішення міжрегіональних і міжгалузевих загальнодержавних екологічних проблем;

— міжнародний рівень охоплює адміністративно-ринкові структури для вирішення міжнародних екологічних зобов'язань (наприклад, транскордонні забруднення водних об'єктів, зміни клімату тощо).

Відповідно до класифікації екологічних робіт і послуг підприємства та організації, що входять до екологічної інфраструктури, за функціональною орієнтацією і характером організації робіт розподіляються в основному на такі типи:

— дослідження (оцінка) стану природно-ресурсного потенціалу і навколишнього середовища.

— надання екологічних послуг суб'єктам господарської діяльності;

— здійснення рекультивациі і відтворення природних об'єктів;

— виробництво природоохоронної, ресурсозберігаючої техніки і технології, природозберігаючої та екологічно чистої продукції;

— забезпечення функціонування власне екологічної інфраструктури.

В умовах дефіциту бюджетних та інвестиційних ресурсів на екологічні цілі, реалізацію екологічної політики і екологічних програм, завдання державних органів управління на всіх його ієрархічних рівнях полягає у створенні гнучких механізмів взаємодії адміністративних і ринкових структур. Насамперед, це мають бути цільові державні програми розвитку екологічних ринків і екологічного підприємництва.

3. Екологізація економіки охопила різноманітні її галузі та виробничі цикли. В багатьох розвинених країнах світу екологізація перетворилася на соціальну необхідність, тому в кінці XX ст. з'явилася серія міжнародних стандартів ISO 14000, розроблених Технічним комітетом Міжнародної Організації Стандартизації (ISO), основним предметом яких є система екологічного менеджменту. Впровадження підприємствами сертифікованих систем управління допомагає в досягненні відповідності товарів та послуг, умов стандартам. Екологізація економіки Європейського Союзу регулюється такими нормативами:

- ISO 14031 – оцінка екологічної ефективності організації;

- ISO 14040 – оцінка життєвого циклу продукції;

- ISO 14020 – екологічне маркування та декларації;

- ISO 14051 – метод оцінки екологічної ефективності виробничої системи.

Екологічний менеджмент – це система, за допомогою якої здійснюється управління тими видами діяльності підприємств, які завдають або потенційно можуть завдати шкоди навколишньому середовищу. Система екологічного менеджменту – це частина загальної системи менеджменту, що включає в себе організаційну структуру, планування діяльності, розподіл відповідальності, практичну роботу, а також процедури, процеси і ресурси для розробки, впровадження, оцінки досягнутих результатів реалізації та вдосконалення екологічної політики, її цілей і завдань.

У залежності від особливостей впровадження еко-менеджмент може бути активний і пасивний або реактивний. Економічна корисність і доцільність упровадження екологічного менеджменту на підприємстві проявляється через: економію виробничих витрат і ресурсів; покращання якості продукції; покращення відносин із органами державної влади; розширення ринків збуту продукції і приваблення нових споживачів; вихід на новий рівень технологічного розвитку та інновацій.

Поширення в світі міжнародної системи менеджменту спонукатиме вітчизняних підприємців до введення даної системи на власних підприємствах. Розрізняють два підходи екоменеджменту до організації та управління природоохоронною діяльністю на підприємстві:

Адаптивно-функціональний підхід	Інтегрований підхід
додаткові робочі місця	використання наявних ресурсів
спеціальний відділ	участь співробітників
уповноважений з екологічних питань	координатор з екологічних питань
технічні рішення	організаційні рішення
інвестиції в охорону навколишнього середовища	зниження витрат

Невід’ємними складовими еко-менеджменту та дієвими механізмами екологізації виробництва є екологічний маркетинг, екологічний аудит, екологічне страхування.

4. Екологічний маркетинг – процес планування та управління підприємницькою діяльністю, що оптимально пристосовує

виробництво до екологічних вимог ринку для більш вигідного продажу екологічних товарів, послуг та умов. Принципове значення має орієнтація виробничо-господарської діяльності на випуск екологічної продукції, яка відповідає вимогам ринку, екологічним стандартам якості самої продукції та екологічним стандартам навколишнього середовища, що витримуються в процесі виробництва, реалізації, обміну і споживання.

Особливості екологічного маркетингу:

1) екологічний маркетинг не повністю інтегрований (не завжди ринок позитивно сприймає нову продукцію) у поточну діяльність,

2) належить до довгострокових стратегій.

Перспективи успішного впровадження екологічного маркетингу у практичну діяльність підприємств супроводжуються:

- економією коштів завдяки збереженню ресурсів;
- економією коштів завдяки зниженню відходів;
- зменшенням витрат на покриття ризиків;
- покращенням ринкової та продажної можливості;
- підвищенням іміджу підприємства.

Проблемними питаннями екологічного маркетингу залишається:

– зростання, в багатьох випадках собівартості продукції, за рахунок залучення додаткових технологій для кращої очистки;

- зростання цін;

- зниження деяких споживчих характеристик продукції в порівнянні із звичайними;

- низька конкурентоспроможність «зеленої продукції», у зв'язку з низьким попитом на неї та високою ціною;

– наявність на ринку якісних замінників, не гірше сумісних із довкіллям за екологічно чисті аналогів.

5. Екологічний облік на підприємстві – це система виявлення, вимірювання, реєстрації, нагромадження, узагальнення, зберігання, оброблення та підготовки релевантної інформації про діяльність підприємства в галузі природокористування з метою передачі її внутрішнім і зовнішнім користувачам для прийняття оптимальних рішень. Система екологічного обліку відображає екологічну ефективність діяльності підприємства. Адже рахунки обліку повинні показувати ставлення підприємства до довкілля, його вплив, витрати,

зобов'язання та ризики, забезпечувати інвесторів інформацією про екологічну ефективність підприємства для прийняття зважених і обдуманих інвестиційних рішень.

Екологічний аудит – це документально оформлений системний незалежний процес оцінювання об'єкта природокористування, що включає збирання і об'єктивне оцінювання доказів для встановлення відповідності визначених видів діяльності, заходів, умов, системи екологічного управління та інформації з цих питань вимогам чинного законодавства України з охорону навколишнього середовища та іншим критеріям екологічного аудиту.

Екологічний аудит в Україні може бути добровільним чи обов'язковим. Підставою для проведення екологічного аудиту виступає договір між замовником та виконавцем, який укладений відповідно до вимог Закону України «Про екологічний аудит» від 24.06.2004 р. та інших нормативно-правових актів. Розрізняють два види екологічного аудиту:

- внутрішній екологічний аудит об'єкта здійснюється штатними працівниками підприємства, який проводиться на замовлення його власника чи органу, уповноваженого на управління ним, для власних потреб;

- зовнішній екологічний аудит виконується спеціалізованими аудиторськими фірмами, ініціатором якого являються інші заінтересовані суб'єкти.

Результати екологічного аудиту подаються у формі звіту. Звіт про екоаудит є власністю замовника і носить конфіденційний характер. Виконавці екологічного аудиту несуть визначену законом та договором відповідальність перед замовником за виконання визначених договором зобов'язань та достовірність висновків екологічного аудиту.

Інструментом, який забезпечує суб'єктам підприємницької діяльності матеріальне відшкодування збитків завданих довкіллю і створює умови для здійснення контролю за діяльністю на екологічно небезпечних об'єктах, а також інвестування у розвиток екологічно чистих і безпечних підприємств є екологічне страхування.

Екологічне страхування – це страхування цивільної відповідальності підприємств, установ і організацій за шкоду, завдану інтересам третіх осіб внаслідок аварійного забруднення навколишнього природного середовища діяльністю, що створює

підвищену екологічну безпеку. Метою екологічного страхування є забезпечення страхового захисту матеріальних інтересів фізичних та юридичних осіб у вигляді повної або часткової компенсації збитків, заподіяних аварійним забрудненням довкілля.

Потреба запровадження екологічного страхування зумовлюють такі чинники: посилення негативних впливів господарської діяльності на стан екосистем; створення господарською діяльністю ситуацій, які зумовлюють глобальні зміни в довкіллі; зростання кількості техногенно-екологічних аварій та катастроф; ядерні інциденти; загострення проблем зберігання і знешкодження екологічно небезпечних відходів; наявність об'єктів та видів діяльності, які є джерелами підвищеної небезпеки для навколишнього середовища і, як наслідок, для життєдіяльності та здоров'я людини тощо. Регулюються дане питання Законом України «Про страхування» від 04.10.2001 року.

Найбільш ефективним шляхом досягнення еколого-економічного ефекту без значних капітальних затрат в умовах дефіциту бюджетних і оборотних коштів є некапіталомістка екологічна модернізація підприємств різних форм власності.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Апостолук С.О. Охорона навколишнього середовища в лісопромисловому комплексі: Навчальний посібник. / С.О. Апостолук, Р.І. Мацюк, В.М. Сторожук. – Львів : Афіша, 2001. – 200 с.
2. Борецько В.І. Економіка довкілля та природокористування: Навч. посіб. – Рівне : НУВГП, 2011. – 255с.
3. Дорогунцов С.І. Оптимізація природокористування. В 5-ти т. Т.1. – Київ : Кондор, 2004. – 291с.
4. Галушкіна Т.П. Економіка природокористування. Навчальний посібник. – Харків : Бурун Книга, 2009. - 480 с.
5. Дубас Р.Г. Економіка природокористування: Навч. посіб. – Київ : МП Леся, 2007. – 448с.
6. Голян В.А. Інституціональне середовище водокористування: сучасний стан та механізми вдосконалення: Монографія. – Луцьк : Твердиня, 2009. – 591с.
7. Закон України «Про оцінку земель», № 1378-ІУ від 11.12.2003 р.
8. Макарова Н.С. Економіка природокористування: Навч. посібник / Н.С. Макарова, Л.Д. Гармідер, Л.В. Михальчук. – Київ : ЦУЛ, 2007. – 320с.
9. Мельник Л.Г. Екологічна економіка: Підручник. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2002. – 346 с.

10. Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, які заподіяні державі в результаті наднормативних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, N 48/16064 від 21.01.2009 р.

11. Основи екології. Екологічна економіка та управління природокористуванням: Підручник / За заг. ред. д.е.н., проф. Л.Г.Мельника та к.е.н., проф. М.К.Шапочки. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2007. – 759 с.

12. Павлов В.І. Економіка природокористування. Інтерактивний комплекс навчально-методичного забезпечення / Павлов В.І., Борейко В.І., Меліхова Т.Л. – Рівне : НУВГП, 2008. – 136 с.

13. Пахомова Н.В. Экономика природопользования и охраны окружающей среды / Н.В. Пахомова, К.К. Рихтер. – С.-Петербург., 2001. – 220с.

14. Податковий кодекс України від 2.12.2010 р. за № 2755-VI

15. Царенко О.М. Екологічна економіка : Навч. посібник / О.М. Царенко, Ю.А. Злобін. – Суми : Університетська книга, 2002. – 368 с.

16. Царенко О.М. Основи екології та економіка природокористування: Практикум: Навч. посібник / О.М. Царенко, О.О. Несветов, М.О. Кадацький - 3-є вид., перероб. і доп. – Суми: Університ. книга, 2007. – 592с.

17. Хвесик М.А. Економіко-правове регулювання природокористування / М.А. Хвесик, Л.П. Горбач, Ю.П. Кулаковський. – К. : Кондор, 2009. – 524 с.

